

Ο Τίτος Πατρίκος σε καφέ στη Νέα Υόρκη. Φωτογραφία Ρίβα Λάββα

Τίτος Πατρίκιος: «Η ποίηση να ξαναπιάσει την ουσία των πραγμάτων»

Ρίβα Λάββα

Στα χρόνια της εφηβίας μου κουβαλούσα μαζί μου ένα μικρό βιβλιαράκι, τις *Αντιδικίες* του Τίτου Πατρίκιου. Στο οπισθόφυλλο υπήρχε η φωτογραφία του με μια άσπρη καμπαρντίνα, να κοντοστέκεται κάπου στο Παρίσι. Για μένα, που μεγάλωνα στις υγρές όχθες του Θερμαϊκού και έκανα παρέα με φοιτητές, ο Τίτος Πατρίκιος ήταν μια φωνή που με ξεσήκωνε και με γείωνε ταυτόχρονα. Μαζί με τον Μανόλη Αναγνωστάκη, μιλούσαν καθαρά, ανθρώπινα. Φτάναν με την ποίησή τους μέχρι το τέλος της διαδρομής. Αυτό είχε μια μαγική επίδραση στο δεκαπεντάχρονο εγκέφαλό μου, που σαν σφουγγάρι μάζευε τον κόσμο και θυμόταν τα πάντα. Ο Πατρίκιος είχε από τότε αφήσει μέσα μου μικρές αναμονές, στις οποίες μπορούσα αργότερα, σε ανύποπτο χρόνο, να αποθέσω μερικές εμπειρίες –όπως, ας πούμε, 'την ηδονή των παρατάσεων'...

Καθώς έχετε ζήσει στο εξωτερικό για πολλά χρόνια, μπορώ να σας ρωτήσω πώς το εξωτερικό επέδρασε στην ταυτότητά σας ως Έλληνα; Τι σήμαινε για σας να είστε Έλληνας;

Αυτή η ερώτηση είναι πολύ απλή και πολύ δύσκολη ν' απαντηθεί, διότι όσο κι αν φαίνεται δεδομένη η συναίσθηση της ταυτότητάς μας, δεν παύει να είναι κάτι που ο καθένας πρέπει να δημιουργήσει για τον εαυτό του. Και πρέπει να πω ότι στα μάλλον μακρά χρόνια που συνιστούν την προσωπική μου ζωή αισθάνθηκα πρώτα Έλληνας, χωρίς να το έχω συνειδητοποιήσει, όπως ανέπνεα, καθώς οι γονείς μου ήταν Έλληνες και γιατί ο αέρας που ανέπνεα ήταν ελληνικός. Όταν όμως άρχισα να βλέπω την Ελλάδα από το εξωτερικό, και ειδικά από το Παρίσι, όπου έζησα συνολικά για δεκαπέντε χρόνια, τα πράγματα άλλαξαν...

Ποια περίοδο;

Κατά τη διάρκεια δύο περιόδων, το 1959-64 και αργότερα, λόγω δικτατορίας, το 1967-75. Τότε λοιπόν αναγκάστηκα να κατασκευάσω μια νέα ταυτότητα για τον εαυτό μου – πολλές

φορές σε σχέση αλλά και σε αντίθεση με άλλες. Οι άλλες ταυτότητες ήταν εθνικού και πολιτιστικού περιεχομένου. Άλλες ταυτότητες ήταν η γαλλική όταν έμενα στη Γαλλία, η ιταλική όταν έμενα στην Ιταλία, ακόμα και η αγγλική όταν διέμενα στο Λονδίνο. Δεν τις μιλώ πολύ καλά, ωστόσο μιλώ αρκετές ξένες γλώσσες: η πρώτη μου ξένη γλώσσα ήταν τα αγγλικά, μετά ακολούθησαν τα γαλλικά και μετά τα ιταλικά – κι έτσι χρειάστηκε να ανακαλύψω ποιος ήμουν ανάμεσα σ' αυτές τις ξένες εθνικές και πολιτιστικές ταυτότητες. Επίσης, χρειάστηκε να επανακαθορίσω την ταυτότητά μου ως Έλληνας. Υπάρχουν δύο πράγματα που αφορούν τον καθένα μας χωριστά αλλά και όλους μας, τους σύγχρονους Έλληνες: πρώτον, πρέπει να κάνουμε τις επιλογές μας από την ιστορία μας, όπως σωστά επισημάνετε και σεις. Όμως μετά οφείλουμε να εκφράσουμε τις επιλογές αυτές, να δηλώσουμε τι διαλέξαμε, να απευθυνθούμε στον εαυτό μας και να απευθυνθούμε στους άλλους. Αυτό το σημείο είναι και το πιο δύσκολο για μένα, γιατί είναι ήδη δύσκολο το να κάνει κανείς μια συνειδητή επιλογή, πόσο μάλλον να την εξηγήσει στον ίδιο του τον εαυτό και στους άλλους.

Θα μου μιλήσετε για τις δικές σας επιλογές; Το έργο σας είναι πολύ μοντέρνο και επίσης πολύ κοντά στο αυτί και στην καρδιά του αποδέκτη, είναι πραγματικά δύσκολο να το τοποθετήσει κανείς σ' ένα ιστορικό πλαίσιο σχετικό με την κληρονομιά που κουβαλάμε ως Έλληνες.

Αν είναι για σας δύσκολο, τότε φανταστείτε πόσο δύσκολο είναι για μένα, το συγγραφέα, να το τοποθετήσω. Ιδιαίτερα όταν διαβάζω παλαιότερα γραπτά μου απορώ, μου είναι δύσκολο να καταλάβω τον εαυτό μου. Και, για να μιλήσω πιο προσωπικά τώρα, όταν διαβάζω παλιά γραπτά μου νιώθω ότι έχω ζήσει πολλές ζωές μέσα στον ίδιο χρόνο, παραμένω το ίδιο πρόσωπο, αλλά νιώθω ότι μέσα σ' όλα αυτά τα χρόνια έχω κάνει πολύ διαφορετικά μεταξύ τους πράγματα.

Πώς ξεκίνησαν όλα; Πότε γράψατε το πρώτο σας ποίημα;

Μπορώ να πω ότι τα πρώτα ποιήματα τα έγραφα παιδί παίζοντας με τις λέξεις, χωρίς να ξέρω ότι έφτιαχνα ποιήματα. Μου άρεσε να συναρμολογώ τις λέξεις όπως σε άλλα παιδιά αρέσει να συναρμολογούν κύβους – μου άρεσε να παίζω με τις λέξεις, να αστείευομαι μαζί τους, ένα από τα πρώτα μου τέτοια παιχνίδια ήταν που έλεγα *αλάτια-παλάτια*. Και όπως εσείς γελάτε τώρα, έτσι γελούσα κι εγώ όταν τα 'κανα αυτά. Αργότερα άρχισα να φτιάχνω στίχους με τον παραδοσιακό τρόπο, με ρίμα κ.λπ. Τα πρώτα ποιήματα που έγραφα με τη συναίσθηση ότι γράφω ποιήματα ήταν στην ηλικία των δώδεκα ή δεκατριών ετών. Πρέπει να ομολογήσω ότι ακόμα μ' αρέσει να παίζω έτσι με τις λέξεις. Δε δημοσιεύω ό,τι γράφω, και μ' αρέσει να παίζω όταν είμαι μόνος, να τοποθετώ τις λέξεις με παράξενους, ασυνήθιστους τρόπους. Είναι ένα παιχνίδι που μ' άρεσε πάντα και τώρα γίνεται δυσκολότερο, γιατί όσο μεγαλώνει κανείς ανακαλύπτει πόσο δύσκολο πράγμα είναι το γράψιμο. Όταν γράφεις νέος, όπως όλες οι μορφές έκφρασης, φαίνεται εύκολο κι αυθόρμητο, πολύ απλό. Σήμερα είμαι σε θέση να δω όλες τις δυσκολίες τού να βάλεις δυο λέξεις μαζί. Είμαι πιο έμπειρος, αλλά γράφω με μεγαλύτερη δυσκολία απ' ότι όταν ήμουν νέος και είχα αυτή την αφελή νοοτροπία.

Σας πιάνει ποτέ ο τρόμος της λευκής σελίδας;

Το έχω αυτό το πρόβλημα όταν πρέπει να γράψω κάτι υποχρεωτικά, ας πούμε ένα άρθρο για εφημερίδα.

Πιστεύετε ότι υπάρχουν συνθήκες κάτω από τις οποίες δε θα μπορούσατε να γράψετε; Χωρίς χαρτί, για παράδειγμα(γέλια)...

Ίσως εδώ φανεί συντηρητικό αυτό που θα σας πω, αλλά νομίζω ότι η ποίηση έχει μια μεγάλη δύναμη απέναντι στις άλλες μορφές του λόγου, έχει μεγαλύτερη διάρκεια μέσα στην ιστορία και μεγαλύτερη επίδραση στη μνήμη. Δηλαδή, μας μένουν οι στίχοι στη μνήμη, ενώ τα πεζά κείμενα δε μας μένουν. Απ' αυτή την άποψη, λοιπόν, η ποίηση είναι η τέχνη που λιγότερο εξαρτάται από την τεχνολογία – σκεφτείτε το εξής, ότι γίνεται ένα γενικό μπλακ άουτ, δεν υπάρχει ηλεκτρικό, κομπιούτερ, ραδιόφωνο, τηλεόραση και βρισκόμαστε σ' ένα έρημο νησί – σε τι έχουμε να στηριχτούμε; Σ' ότι μπορούμε ν' αντλήσουμε από τη μνήμη μας, κι από τη μνήμη μας θα αντλήσουμε λίγους στίχους, δεν μπορούμε ν' αντλήσουμε άλλα πράγματα. Γι' αυτό, και για ν' απαντήσω στο ερώτημά σας, η ποίηση μπορεί να γίνει και χωρίς χαρτί και μολύβι, μόνο με τη μνήμη, δουλεύοντας τη μνήμη. Καμία άλλη τέχνη δεν μπορεί να το κάνει αυτό. Το καλύτερο φάρμακο ενάντια στο Αλτσχάιμερ...

Τι κάνει ο ποιητής; Ποιο είναι το επάγγελμά του;

Η δουλειά του ποιητή είναι ίδια με τη δουλειά του συγγραφέα ή των άλλων καλλιτεχνών: να καταλαβαίνει, να έχει συναίσθηση του κόσμου μέσα στον οποίο ζει, και να τον εκφράζει. Όμως στην ποίηση ειδικά, ο τρόπος με τον οποίον εκφραζόμαστε κάνει όλη τη διαφορά. Καταρχήν, η ποίηση έχει ένα πρόβλημα με τη γλώσσα: η γλωσσική έκφραση της ποίησης είναι πολύ διαφορετική από την πρόζα, ας πούμε. Η συμπίκνωση που έχει ο ποιητικός λόγος, η πυκνότητα στην έκφραση, οι φόρμες της μεταφοράς κάνουν την ποίηση ένα πολύ διαφορετικό μέσο έκφρασης, ανατρεπτικό ως προς την αυτοέκφραση, καθώς παρακάμπτονται όλοι οι συνηθισμένοι τρόποι... Είναι αντίσταση και ανατροπή των επιφανειακών και καθημερινών συναισθημάτων, και γι' αυτό δεν μπορείς να χρησιμοποιήσεις την ποίηση για να εκφράσεις καθημερινά πράγματα, αλλά για τον έρωτα, το θάνατο, το πένθος. Και σε τέτοιες περιστάσεις βλέπεις ότι ακόμα και οι άνθρωποι που δεν είναι ποιητές έχουν την τάση να εκφράζονται με ποιητικό τρόπο, με πυκνότητα νοήματος, ανατρέποντας τις καθημερινές εκφράσεις.

Θα λέγατε ότι η ποίηση καταργεί τις ψευδείς ζώνες του λόγου ή τις συνήθειες που δημιουργούμε, τους τρόπους του λέγειν;

Ναι, και είναι δύσκολο να γίνει – τουλάχιστον η αληθινή ποίηση μας κάνει να συνειδητοποιούμε πράγματα που αγνοούσαμε πρωτύτερα.

Ποιες ανάγκες σάς ωθούν να γράψετε;

Η αντίληψη που έχω γι' αυτές τις ανάγκες μέσα στην πορεία του χρόνου έχει αλλάξει, και νομίζω ότι περνάει τις ίδιες φάσεις στην πορεία του κάθε άνθρωπος που γράφει. Στην αρχή, όπως όλοι, ήθελα να γράψω γιατί αισθανόμουν ότι είχα κάτι σημαντικό να εκφράσω από τον ίδιο μου τον εαυτό. Κι έτσι περίπου αισθάνονται όλοι οι άνθρωποι πριν αρχίσουν να γράφουν. Όταν άρχισα να μεγαλώνω και κάπως να ωριμάζω, ένιωσα πια ότι δεν ήταν μόνο η ανάγκη να εκφράσω τον εαυτό μου, αλλά και να επικοινωνήσω με τους άλλους, να βάλω τον εαυτό μου σ' ένα διάλογο με τους άλλους. Ωριμάζοντας ακόμα πιο πολύ ένιωσα την ανάγκη, που ήταν και μια φιλοδοξία, όχι απλώς να επικοινωνήσω με τους άλλους, αλλά να τους επηρεάσω, να παίξω ένα ρόλο οδηγού, αν θέλετε, να φτάσω σε αυτό που είχε πει ο Τέμπο «ο ρόλος της ποίησης είναι ν' αλλάξει τη ζωή». Μετά όμως κατάλαβα και πάλι ότι η ποίηση δεν μπορεί να το κάνει αυτό, ότι είναι μια υπερβολική φιλοδοξία, μια μεγαλοδοξία της, θα

έλεγα. Οπότε έφτασα στην αίσθηση και στη σκέψη ότι γράφω πια για να βοηθήσω τον εαυτό μου και τους άλλους να συνειδητοποιήσουν τα πράγματα – κι αν μπορούν να τ' αλλάξουν, ας τ' αλλάξουν, αλλά πάντως δεν μπορώ να τ' αλλάξω εγώ κατευθείαν. Σήμερα, πέρα απ' όλα αυτά, νομίζω ότι ο ρόλος της ποίησης και της ποιητικής έκφρασης είναι να ξανακαταλάβει τον εαυτό το δικό μας και την υπόθεση του κόσμου, να κάνει αυτό που θα λέγαμε έναν αναστοχασμό, μία reflection. Να γίνουμε δηλαδή όπως τα μεγάλα κάτοπτρα, αυτά που στέλνουν με τους δορυφόρους για να πιάσουνε τα πολύ μακρινά αστέρια, η ποίηση να είναι ένας καθρέφτης για να ξαναπιάσει αυτό το πολύ μακρινό πράγμα που είναι η ουσία των πραγμάτων, που μας διαφεύγει συνεχώς. Σήμερα, λοιπόν, πιστεύω ότι η ποίηση, αν έχει κάποιο ρόλο κι αν έχει κάποια σημασία, είναι ακριβώς αυτή, η οποία όμως δεν καταργεί όλα τα προηγούμενα που σας είπα, αλλά τα συμπυκνώνει μέσα της. Δηλαδή συμπυκνώνει την προσωπική έκφραση, την επικοινωνία και τη φιλοδοξία ν' αλλάξει τον κόσμο, και τελικά όλα αυτά για να μας κάνει να καταλάβουμε τον κόσμο και τον εαυτό μας. Βεβαίως εδώ τίθεται ένα άλλο ερώτημα: η φιλοσοφία δεν το κάνει αυτό; Τι χρειάζεται τότε η ποίηση;

Η θρησκεία...

Η θρησκεία. Να ποια είναι η διαφορά και από τη φιλοσοφία και από τη θρησκεία: η φιλοσοφία και η θρησκεία με τον τρόπο τους δίνουν απαντήσεις στα μεγάλα ερωτήματα, η ποίηση ξαναθέτει τα μεγάλα ερωτήματα και αναγκάζει τον αναγνώστη της να δώσει αυτός την απάντηση. Αυτή είναι η μεγάλη διαφορά, πιστεύω.

Όταν αποφασίσατε ότι δε θ' αλλάξετε τον κόσμο, είχε προηγηθεί μια συγκεκριμένη εμπειρία; Ο πόλεμος πώς επέδρασε στη ζωή σας;

Εγώ δεν πρόλαβα να έχω διαμορφώσει χαρακτήρα, και ανθρώπινο και λογοτεχνικό, πριν από τον πόλεμο. Εγώ διαμορφώθηκα μέσα στον πόλεμο. Πέρασα πολλά χρόνια της ζωής μου, για να μιλήσω πιο προσωπικά, που ονειρευόμουν κι έβλεπα εφιάλτες από εικόνες του πολέμου. Χρειάστηκαν χρόνια για να μπορέσω να βλέπω όνειρα που δεν ήταν ο πόλεμος μέσα. Αυτό που προσπάθησα να κάνω ήταν πρώτον να παραδεχτώ ότι τα έζησα αυτά τα πράγματα, γιατί πολλές φορές ήθελα να τα σβήσω από το μυαλό μου. Έπειτα, να τα εκφράσω – σήμερα, αν θέλετε, για να εξομολογηθώ και πάλι κάτι, αν μου μείνει χρόνος στη ζωή νιώθω την ανάγκη να τα ξανασκεφτώ και να τα ξαναεκφράσω.

Τι θα συμβουλευάτε τους νέους δημιουργούς; Ποιο είναι το σημαντικότερο πράγμα;

Το πιο σημαντικό πράγμα για το δημιουργό θα το ανακαλύψει ο ίδιος. Αν του το πεις εσύ ή δε θα σε πιστέψει ή θα προσπαθήσει να το μιμηθεί, σαν ένα παιδί που ακολουθεί τις οδηγίες ενός μεγαλύτερου. Το σημαντικότερο πράγμα ο καλλιτέχνης θα το ανακαλύψει για λογαριασμό του. Αυτό που λέω είναι κάτι πολύ απλό: χρειάζεται πολύ δουλειά, πρέπει να δουλεύει κανείς όπως δούλευε το 19ο αιώνα ο ανθρακωρύχος στην Αγγλία, και δεύτερον, αυτή τη δύναμη την αποκτάμε πολύ δύσκολα, όχι με το να συσσωρεύουμε γραπτά, αλλά με το να αφαιρούμε γραπτά. Το πιο δύσκολο πράγμα είναι η αφαίρεση από αυτά που γράφουμε. Γράφοντας δημιουργούμε μια ναρκισσιστική σχέση με το γραπτό και δύσκολα μπορούμε να κόψουμε, να το περιορίσουμε. Το ίδιο το γράψιμο απαιτεί αφαιρέσεις, γράφουμε συνήθως περισσότερα απ' όσα χρειάζονται. Από την άλλη μεριά όμως δεν πρέπει να πετάμε τίποτα, πρέπει να αφαιρούμε αλλά να τα βάζουμε στην άκρη, για να μπορούμε να τα δούμε μετά από καιρό και να έχουμε συνείδηση της διαδρομής που κάναμε. (δε)